

Ö. F. Erdoğan, *Tehâfüt'te Tekfir Tartışmaları: Gazzâlî'nin İbn Sînâ Yorumu* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020), 360 s.

Takfir Debates in Tahafut: al-Ghazali's Commentary on Avicenna by Ö. F. Erdoğan

MEHMET DERİ

Independent Researcher

Received: 15.08.2022 | Accepted: 28.09.2022

Son yıllarda Gazzâlî'nin Meşşâî filozoflara yönelttiği eleştiriler konusunda yapılan nitelikli akademik çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu çalışmalardan birisi de Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan'ın kaleme almış olduğu *Tehâfüt'te Tekfir Tartışmaları: Gazzâlî'nin İbn Sînâ Yorumu* başlıklı çalışmasıdır.

Çalışma, İbn Sînâ'nın eserleri incelendiğinde, Gazzâlî'nin filozoflar adına yaptığı -bilhassa da İbn Sînâ'ya- ithamlarla uyuşmayan bazı nakillerin bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu sebeple bu çalışma, Gazzâlî'nin filozoflardan yaptığı nakillerin İslâm Felsefesi Tarihi açısından nasıl sonuçlar doğurduğunu göstermeyi hedef edinmektedir. Çalışmada, Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-Felasife* adlı eserinde İbn Sînâ'ya karşı yapmış olduğu itirazlarda ve İbn Sînâ'dan yapılan nakillerde ne derece isabetli olduğunun, metin tutarlılığı

bağlamında incelenmesi ele alınmaktadır. Bu ayırıştırma sürecinin nihayetinde haklı veya haksız bir taraf belirlemekten ziyade, itham sahibi kişilerin yapmış oldukları ithamların hangi şartlarda ve hangi amaçlarla yapıldığı ortaya konulmak istenilmiştir. Ayrıca bu fikir ve görüşlerin günümüze ne kadar ve ne derece doğru aktarıldığı da çalışmanın önem verdiği bulgulardan biridir. Bir anlamda Gazzâlî'yi ve filozofları, siyak ve sibaklarına bakarak değerlendirmek, bu sorunların çözümünde yerinde bir tespit olacaktır. Çalışmada bu durum, muhataplarının ilgili eserleri temel alınarak incelenmiştir.

İslâm düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Gazzâlî (ö.1111), Meşşâî filozoflara yönelik oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. Gazzâlî geçmişin yalnızca tekrarını yapan bir âlim olmadığı gibi mevcut birikimi tümüyle iptal eden bir düşünür de değildi. İslâm fikir hayatında da oldukça derin etkiye sahip, İslâmî ilimlerin her çeşidine ait yazmış olduğu eserlerle “Hüccetü'l-İslâm” lakabı alan bir âlimin filozoflara yönelik eleştirisinin etkisi de tartışmasız büyük olmuştur. O, yazmış olduğu *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinde, filozofların on yedi yerde bidate düştüklerini, üç yerde de tekfir içinde olduklarını ileri sürmüş ve onları sert bir dille eleştirmiştir.

Çalışmada, Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinde İslâm filozoflarını “küfrî” ile itham ettiği “üç mesele” ele alınmakta ve söz konusu “üç mesele”nin muhtevası İbn Sinâ'nın görüşleri açısından mukayese edilmektedir. Temelde İbn Sinâ felsefesine karşı yazılmış bir eser olan *Tehâfütü'l-Felâsife*'de hangi felsefi kaynakların göz önünde bulundurulduğu soruşturulmakta ve İbn Sinâ'nın düşünce sisteminin ne kadar aslına sâdik temsil edildiği incelenmektedir. Bu bağlamda İbn Sinâ'nın yanında İslâm filozoflarının, Antik Yunan çalışmasında, Gazzâlî'nin İbn Sinâ felsefesini nasıl aktardığı, nasıl yorumladığı ve nasıl değerlendirdiği incelenmiş; ayrıca her bir meselede İbn Sinâ'nın kendi görüşleri ortaya konularak ve gerekli karşılaştırmalar yapılarak önemli bulgular elde edilmiştir.

İnceleyeceğimiz eser; giriş, üç bölüm, sonuç ve ekler kısmından oluşmaktadır.

Girişte (s. 9-30); Gazzâlî'nin filozoflara karşı yönelttiği eleştirilerin mahiyetinde yer bulan tekfir ithamlarının haklılık payının, metin tutarlığı bağlamında ortaya konmasına dair bir yol haritası çizilmektedir. Giriş bölümü, çalışmanın iki önemli ismi Gazzâlî ve İbn Sinâ'nın hayatları ve ilmi kişilikleri hakkında bilgi verilerek başlamakta; iki düşünürün fikrî arka

planları bu bağlamda irdelenmekte, sonraki dönem İslam düşüncesine etkileri tartışılmaktadır. Akabinde Gazzâlî'nin eseri Tehâfüt ele alınmakta, filozofların eleştirildiği yirmi mesele zikredilmektedir. Bu bölümde filozofların tekfir edildiği üç meseleye dair önemli bir noktaya dikkat çekilmekte: Tehâfüt'te yer alan en güçlü tekfir ithamları sanıldığı gibi birinci, on üçüncü ve yirminci meselelerde yapılmamakta, aksine Tehâfüt'ün giriş, mukaddime ve sonuç bölümünde yer almaktadır. Gazzâlî'nin Tehâfüt'te filozoflara yönelttiği eleştirinin çok yönlü ve kapsamlı olduğuna değinilen giriş bölümünün özeti, bu eleştirinin özü veya esasını zikrederek nihayete ermektedir. Gazzâlî'ye göre filozoflar iman ile aklı, din ile felsefeyi doğru bir tarzda anlamamışlardır.

Birinci Bölümde (s. 31-188); *“Tehâfüt'ün Birinci Tekfir İthamı Âlemin Kıdemi Tartışmaları”* başlığı altında Tehâfüt'ün birinci meselesindeki filozof iddiaları ile Gazzâlî cevapları ayrıştırılmak istenmektedir. Gazzâlî, filozofları özelde ise İbn Sînâ'yı âlemin kıdemi konusunda eleştirmekte ve tekfir etmektedir. Temel soru şu olmalıdır: Acaba Gazzâlî iddialarında ne kadar haklıdır? Şayet haklıysa da bu iddialarında ne kadar tutarlıdır? Filozoflar gerçekten âlemin, maddenin, cismin ve zamanın kıdeminin savunmuşlar mıdır? Gazzâlî, bu meseleyi ele alırken kıdem kavramını; zat, zaman, mekân, imkân ve madde ile ilişkisi bakımından tartışmaktadır. Kıdemin ilişkili olduğu bu kavramlar Tehâfüt'ün ilk meselesinde dört delil ile çözümlenmek istenmektedir. Bu bölüm Gazzâlî ithamlarına İbn Sînâ'dan cevaplar getirmek suretiyle iddia-cevap mahiyetinde bir zeminde tartışmaya açılmıştır.

İkinci Bölüm (s. 189-244); *“Tehâfüt'ün İkinci Tekfir İthamı Tümel ve Tikeli Bilginin Mahiyeti, İlâhî Bilgideki Karşılığı”* başlığını taşımakta olup bu bölümde, Gazzâlî filozoflara, özelde ise İbn Sînâ'ya karşı benimseyeceği itiraz tarzını, meselenin hemen başında söylemektedir. O bu meselede, filozoflara karşı gelmenin üç safhasından bahsedeceğini söyler: Öncelikle filozofların ne söylediklerini aktaracağını ifade eden Gazzâlî, ikinci olarak filozofların iddialarının ne anlama geldiğini açıklamakta ve son olarak da onların söylediklerini çürüteceğini iddia etmektedir.

Bu bölümde cevabına ulaşılmak istenen soru şudur: Allah'ın bilgisi, sadece O'na has bir bilme şekli kabul edilen tümel bilgi ise, tümel bilgiyi bilen Allah'a, tikelin bilgisi de malûm olur mu? Ya da tikeli tümel tarzda bilmek, tikelin bilgisini de içerir mi? İşte bu sorulara İbn Sînâ'da cevaplar getirmek

suretiyle mesele metin tutarlılıklarının sorgulandığı bir zeminde tartışılmıştır. İbn Sînâ'ya göre Allah cüziyyâtı külliyyât cihetiyle bilir. Gazzâlî'nin iddia ettiği, Allah cüziyyâtı değil külliyyâtı bilir ifadesinin İbn Sînâ düşüncesinde bir karşılığı yoktur.

Üçüncü Bölümde (s. 245-302); *“Tebâfüt’ün Üçüncü Tekfir İthamı Yeniden Diriliş ve Ahiret Abvâline Dair Tartışmalar”* başlığı altında Gazzâlî, İbn Sînâ'yı üç farklı tekfir ithamıyla yüz yüze bırakmıştır. Bunlardan ilki, cennet ve cehennem ahvali ve halk kitlelerinin bunları nasıl anlayabileceği hakkındadır. İbn Sînâ'nın, Gazzâlî tarafından tekfire maruz bırakılmasının ikinci şekli ise ölümden sonraki süreçte vukû bulacak dirilişin bedenle mi, nefis ile mi yoksa beden ve nefis birlikteliği ile mi olacağı hakkındadır. Gazzâlî'nin bu meseledeki son tekfir iddiası ise, dirilişin sebeplilik bağlamındaki ilişkisi hakkındadır.

Gazzâlî'nin iddialarına karşın İbn Sînâ'nın cevapları, tekfirin diğer meselelerindeki kadar tatmin edici değildir. Fakat son noktada İbn Sînâ ahiret hayatını inkâr etmemekte, ahiret hayatının ahvali konusunda farklı düşüncelere sahip olduğunu bazı Kur'an ayetlerini te'vil ederek ortaya koymaktadır. Bu bölümde yazar, diğer iki tekfir meselesinde olduğu gibi Gazzâlî'nin tekfir iddialarının dinden çıkmak olarak görülmemesi gerektiğini söylemektedir.

Sonuç kısmında (s. 303-308) ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmış, üç meselenin her biri değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Felsefe-kelemler tartışmalarının seyri dâhilinde önemli bulgulara ulaştığını iddia eden kitap, özellikle “âlemin kıdemi” ve Allah'ın tümel veya tikel süreçlerdeki bilgisinin mahiyeti” konularında İbn Sînâ'nın aleyhine sonuçlanan bazı yanlış anlaşılımları metinler bağlamında ortaya koymuştur. “Ahiret hayatının ahvali” hakkında ise, İbn Sînâ'nın çelişkili ve tedirgin bir tutum sergilediği ve bu konuda Gazzâlî'nin haklı eleştirilerinin bulunduğu açığa çıkmıştır. Fakat İbn Sînâ'nın tutarsızlığını yansıtan bu durum, hiçbir zaman ahiret hayatını inkâr ettiği sonucunu çıkarmamıza imkân vermemiştir.

Ekler (s. 309-338) kısmı, kitabın orijinalitesi açısından önemli bir başlıktır. Burada yazar, Gazzâlî'nin Tehafüt'ünde yer alan filozof iddiaları ile bu iddiaları Gazzâlî'nin verdiği cevapları ayırtırmak istemektedir. Böylece Tehafüt'ün metin bağlamında bir analizini ortaya koyan yazar, bunları karşılaştırmalı tablolar halinde bu bölümde okuyucuya sunmuştur.

Sonuç olarak söylemek gerekirse “*Tebâfüt'te Tekfir Tartışmaları: Gazzâlî'nin İbn Sînâ Yorumu*” başlıklı bu çalışma; alanında yapılan ilk çalışmalardan olması, zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, yazarının konuya olan hakimiyeti, özgün yorumları ve değerlendirmeleri, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle alana ilgi duyan akademisyenler, araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

